

SECTION 1 PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК 37.013:001.891(091)

Єршов М.-О.

доктор філософії,

Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих

НАПН України імені Івана Зязюна, Київ

<https://orcid.org/0000-0002-6839-622X>

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ НА СОЦІОГУМАНІТАРНЕ ЗНАННЯ

Вивчення еволюції соціогуманітарного знання набуває актуальності в контексті переосмислення українськими вченими значення соціогуманітарної освіти для формування здатності українських громадян до життя в умовах інтенсивної ворожої пропаганди і затяжної війни росії проти національної ідентичності українців та суверенітету України. Маємо виходити з того, що соціогуманітарна освіта – це інтегрований комплекс гуманітарних (філософія, педагогіка, філологія, культура) і суспільних (історія, соціологія, політологія, демографія, економіка, право тощо) наук, що забезпечує формування світоглядної, етичної, культурної, правової та соціальної компетентностей особистості. Такі з них, як, наприклад, філософія, психологія, історія розглядаються одночасно як суспільні, так і гуманітарні. Це дає підстави науки, предметом яких є людина, суспільство, людина як суспільний суб'єкт/об'єкт, особистість як суб'єкт історії тощо об'єднувати інтегрованим поняттям “соціогуманітарні” [1].

В основні соціогуманітарної освіти лежить соціогуманітарне знання, як комплекс знань про людину й людиновимірні системи (соціальні структури та інститути), що є результатом активності чисто людських характеристик. Ці характеристики вивчає велика кількість наук, зокрема: філософія, психологія, педагогіка, антропологія (соціальна, культурна, лінгвістична). Соціокультурна антропологія вивчає культурну організацію окремих етносів (досліджує звичаї, економічні взаємини, релігію тощо). З соціокультурної

виокремлюється лінгвістична антропологія (вивчає історію і зміни мов, взаємозв'язок мови й культури, вплив мови на соціальне життя).

Отже, соціогумантарна освіта покликана допомагати людині вивчати себе у соціумі: усвідомлювати свої особливості, потреби й можливості; розвивати волю, емпатію і критичне мислення, формувати громадянську свідомість і здатність до активної участі в суспільному житті своєї держави та різних цивілізаційних процесах. Соціогумантарна освіта формує цілісне бачення світу, поєднуючи історичне мислення з розумінням соціальних процесів. В Україні значення соціогуманітарного знання і соціогуманітарної освіти посилюється здатністю не лише протистояти впливам агресивної інформаційної війни, але й сприяти відродженню та реінтеграції деокупованих територій і розвитку зумовленої війною інклюзії, формувати суспільні цінності та прискорювати європейську інтеграцію України (4, с. 89, 93).

Водночас у сучасному науковому дискурсі продовжують існувати протилежні за змістом теорії. Одна з них надає перевагу “раціональним” або “точним” наукам, що створюють високі технології і безпосередньо впливають на стан економіки, а інша – наголошує на елітності соціогуманітарних наук, які визначають потреби людства в певних знаннях і обґрунтовують мету й завдання наук раціональних.

В українській мові паралельно використовуються поняття “гуманітарні науки” та “соціальні (суспільні) науки”. Енциклопедія Сучасної України зазначає, що вони мають певні відмінності у смислових відтінках (гуманітарні – у першу чергу орієнтовані на вивчення людини, а соціальні – суспільства), проте, зважаючи на численні точки перетину, їх часто вживають як синоніми або об'єднують поняттям “соціогуманітарні науки”. Така неоднозначна класифікація цих наук є також характерною і для багатьох інших країн. Британський філософ і політичний економіст Джон Стюарт Мілл вживав для їх позначення поняття “моральні науки”. У німецькій мовній традиції ці науки по-різному представлені в культурологічних дослідженнях (Kulturwissenschaften), де їх ідентифікують як “науки про культуру”, та гуманітарних (Geisteswissenschaften), де їх називають “науки про духовність”. В англійській мові вони розділені на “social sciences” (соціальні науки) та “humanities” (гуманістика,

гуманітаристика). У цілому за науками, орієнтованими на людину як особистість, творця й учасника суспільних відносин, суб'єкта історії тощо закріплюється така ознака як чуттєвість, що протиставляється розуму, покладеному в основу наук природничих.

Проблема класифікації соціогуманітарних наук та їх співвідношення з природничими має глибоке коріння, сягаючи давньої суперечки двох філософських учень – раціоналізму та емпіризму щодо шляхів/способів отримання знання. Раціоналісти (Рене Декарт, Бенедикт Спіноза, Готфрід Лейбніц) вважали, що основними засобами пізнання світу є розум, логіка й мислення, а емпірики (Френсіс Бекон, Джон Локк, Джордж Берклі, Девід Юм) – досвід, чуттєві спостереження, експеримент. Водночас науковий діалог дав змогу з'ясувати, що емпіричний складник у тій чи іншій мірі властивий будь-якій науці (наприклад, мінімально – математиці чи логіці, але максимально – мінералогії, геології, ботаніці, зоології, географії тощо, які потребують детальних описів об'єктів спостереження). Отже, предметом суперечки виступають шлях, спосіб, система прийомів чи операцій, які застосовуються для досягнення поставленої мети, вирішення певної проблеми чи виконання конкретного завдання, тобто категорії, семантично об'єднані терміном “метод” (від грец. μέθοδος – “шлях крізь”) – систематизована сукупність кроків, які потрібно здійснити, щоб виконати певну задачу, досягти певної мети; шлях дослідження; спосіб пізнання) [5].

В гуманітарних науках “метод” набуває особливого сенсу, символізуючи їхню відповідальність за вибір націями, цивілізаціями і людством певного вектору свого розвитку. Так, виникає категорія “відповідальність”, що визначає здатність науки виявляти й попереджувати загрози (наприклад екологічні проблеми та кризи, що впливають на фізичне виживання людського роду) та передбачати тенденції, що загрожують якості людського життя. У методології гуманітарних наук виокремлюється низка важливих проблем: співвідношення окремого, часткового (особистість, група) та цілого (суспільство, культура); визначення ролі інтерпретації в гуманітарних науках та співвідношення об'єктивного й суб'єктивного в інтерпретаціях; виявлення значення цінностей тощо.

Період Модерної доби (кінець XV – початок XX століття) ознаменований стрімкими успіхами природничих наук (створення технологій, доведення

точності передбачень і прогнозування), що спонукало гуманітаріїв запозичувати у природничників їх методологію й наукові принципи (об'єктивність, теоретичність, математизація, причинність, технологічність тощо). Це виявлялося через вимогу пояснювати суспільні явища й історичні зміни як сукупність об'єктивних біологічних, географічних, економічних чинників, які можна отримати завдяки спостереженню.

У філософії й методології соціогуманітарних наук ХХ століття вчені відмовилися від пошуку об'єднувальної парадигми гуманітарних наук, внаслідок чого стала поширюватися практика методологічного плюралізму. Водночас який би новий науковий метод не виникав, він неодмінно стикався з необхідністю виходу за межі обраного предметного поля. Наприклад, бігевіоризм спочатку виник у психології (Дж. Вотсон, Б.-Ф. Скіннер), але згодом поширився на семіотику (Ч.-В. Моррис), мовознавство (Б.-Л. Ворф, Е. Сепір), політичні науки. Структуралізм з'явився спочатку в лінгвістиці (Ф. де Соссюр), але потім поширився на літературознавство (Празька школа) й антропологію (К. Леві-Строс). З точки зору соціогуманітарної освіти – це свідчить на користь застосування у процесі її вивчення міждисциплінарного підходу. За визначенням німецького філософа і соціолога Ю. Габермаса, це отримала назву “єдності розуму в розмаїтті його голосів”.

Отже, соціогуманітарне знання наскрізно пронизує життя людської цивілізації, визначаючи вектори її подальшого розвитку. Попри те, що людство накопичило значний пласт доказів значимості соціогуманітарного знання у ХХІ столітті становище соціогуманітарної освіти значно погіршилося, що в наукових дослідження кваліфікується як “соціогуманітарна криза” або “криза гуманітаристики” [2; 6-8]. На думку П. Райтера та Ч. Веллмона, такі кризи постійно супроводжують розвиток людської цивілізації. В якості прикладу вони наводять погляди вчених-гуманітаріїв німецьких університетів ХІХ ст., які вбачали загрозу в надто стрімкій індустріалізації та розвитку технологій, вважаючи гуманітарні науки інструментом захисту від цих “відчужувальних наслідків” індустріально-технічного суспільства [10]. У той час гуманітаристика взялася виконати роль протипаги наукам природничим, які прагнули об'єктивної істини й наукового прогресу. Натомість науки гуманітарні мали доводити важливість якісних знань, щоб убезпечити суспільні цінності від поглинання цінностями

наукового прогресу. На думку вчених, ці ідея продовжує впливати на функціонування й сучасної гуманітаристики. Цікавою є думка німецького вченого Пітера Мендлера, який звертав увагу на те, що гуманітарії відчують свою “вторинність” попри кількісну перевагу над природничниками. Він вважав, що існуюча криза має не кількісну, а екзистенційну природу, закликав гуманітаріїв припинити вдавати себе “жертвами поступу” й рятівниками суспільства від наслідків наступу природничих наук та радив повірити у свій успіх, що має бути гарантований їм кількісним переважанням [9].

Варто також виокремити соціогуманітарний та соціогуманістичний аспекти соціогуманітарної освіти. Перший – характеризує явища, знання або процеси, що у вивченні людини й суспільства інтегрують підходи соціальних і гуманітарних наук. Наприклад, у педагогіці соціогуманітарна освіта спрямована на формування особистості, здатної мислити критично, діяти в соціумі етично й відповідально. Другий – акцентує увагу на людиномірному, гуманістичному підході до оцінювання соціальних явищ, часто вживається у філософії, педагогіці, культурології для позначення орієнтації на гідність особистості, повагу до прав людини, свободу, моральну відповідальність. З огляду на це, у повоєнному відновленні освіти важливо дотримуватися соціогуманістичних засад, щоб не втратити сенс людяності.

В Україні криза соціогуманітарної освіти виражається через поступове зниження уваги держави до якості соціогуманітарних знань громадян. Забезпечити цю якість держава цілком була здатна через уплив на зміст формальної освіти. Водночас, кількість часу на вивчення соціогуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти з року в рік зменшувалося, досягши до 2014 р. чисто номінального значення (зазвичай назви таких освітніх компонентів існували в освітніх програмах, але виявлялися відсутніми в додатках до дипломів, оскільки здобувачі освіти їх не вибирали для вивчення). Анексія Криму та східних регіонів України – стала провальним іспитом для громадян на знання соціогуманітарних феноменів і на здатність протистояти ворожій пропаганді, з яким ці українські регіони не впоралися. Отже, в умовах ведення екзистенційної війни за збереження національного й державного суверенітету України вітчизняна педагогічна наука має активно обстоювати доступ українських здобувачів освіти до якісного

соціогуманітарного знання, що є ефективною зброєю в інформаційній війні, знаряддям самопізнання, забезпечення особистісного та професійного успіху для прискорення відновлення України та її подальшого сталого розвитку.

Список літератури

1. Гуманітарні науки. В: Енциклопедія сучасної України (ЕСУ). <https://esu.com.ua/article-24653>
2. Іглтон, Т. (2015, 6 квітня). Повільна смерть університету. The Chronicle of Higher Education. <https://www.chronicle.com/article/the-slow-death-of-the-university/>
3. Інститут національної пам'яті (2025). Як радянська / російська пропаганда називала війни. <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/viyskovi-konflikty-za-uchastyu-srsr-rf-ta-yak-yih-nazyvala-radyanska-rosiyska-propaganda>
4. Кремень, В.Г., ред. (2023). *Вища освіта України в умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення: виклики і відповіді: науково-аналітична доповідь*. Київ: Педагогічна думка. https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2024/01/VO-Ukr-v-umovah-voyen-stanu-ta-pisl-vidnovl-NAPN_2023-172p.pdf
5. Метод. Словник іншомовних слів. <https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Qry=%EC%E5%F2%EE%E4> (дата звернення 25.05.2025)
6. Нестелєєв, М. (2022, 4 липня). Криза гуманітаристики: передумови і наслідки. Частина 2. <https://tyzhden.ua/kryza-humanitarystyky-peredumovy-i-naslidky-chastyna-2/>
7. Нестелєєв, М. (2024, 1 липня). Криза гуманітаристики: передумови і наслідки. Частина 1. Український Тиждень. <https://tyzhden.ua/kryza-humanitarystyky-peredumovy-i-naslidky-chastyna-1/>
8. Стриєк, Т. (2015). Невловимі категорії. Нариси про гуманітаристику, історію і політику в Україні, Польщі та Росії. Київ: Еіка-Центр.
9. Mandler, Peter. (2015, 17 December). The humanities are booming, only the professors can't see it. *Aeon*. https://aeon.co/essays/the-humanities-are-booming-only-the-professors-can-t-see-it?utm_source=chatgpt.com
10. Reitter, P., & Wellmon, C. (2023). *Permanent Crisis: The Humanities in a Disenchanted Age*. Chicago: University of Chicago Press. 320 p.